

УДК 373.5.091[811.161.2+004]

Заєць В. Г., канд. пед. наук, ст. викладач

Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

Інформаційний ресурс у позаурочних формах навчання української мови

У статті розглядаються позаурочні форми навчання, обґрунтовується добір інформаційного матеріалу для формування мовно-мовленневих умінь і навичок в учнів загальноосвітніх навчальних закладах. А також проаналізовано етапи створення факультативів, їх зміст, роботу з текстовим ресурсом.

Ключові слова: інформаційний ресурс, форма навчання, мовно-мовленнева діяльність, міжпредметна компетентність, дотекстові та післятекстові завдання.

Гуманізація та гуманітаризація національної освіти правомірно передбачає оновлення підходів до організації форм навчання, зокрема позаурочних. Питання формування системи знань в учнів, розвитку їх здібностей, інтегрованого способу мислення, характерного і необхідного для сучасної людини, є предметом обговорення педагогів, психологів та лінгводидактів.

Провідні вітчизняні лінгводидакти (З. Бакум, Л. Варзацька, О. Горошкіна, Є. Голобородько, Т. Донченко, С. Єрмоленко, С. Караман, В. Мельничайко, Е. Палихата, М. Пентиліук, К. Плиско, М. Плющ, Л. Рожило, В. Тихоша та ін.) наголошують на такому процесі українськомовної освіти, який сприяв би розвитку творчих здібностей кожного учня та забезпечував належний рівень сформованості умінь користуватися мовними засобами в усіх видах мовленнєвої діяльності.

Актуальність нашої статті визначається реалізацією Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011р.), Концепції когнітивної методики навчання української мови (2004 р.), вимогами нині чинної Програми для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням української мови у 8-9-х класах (С. Караман, О. Караман, М. Плющ та ін.)

Позаурочні форми навчання з української мови – це невід’ємний складник навчального процесу, який тісно пов’язаний із класно-урочними заняттями та спрямовує педагогів на вирішення освітніх завдань, одним із них є формування умінь працювати з інформаційним ресурсом.

С. Максимюк до позаурочних форм навчання відносить домашню роботу, семінарські заняття для учнів IX–XI-х класів, практикуми, факультативні заняття, навчальні екскурсії, предметні гуртки і наукові товариства, олімпіади, конкурси, виставки учнівських робіт та консультації, заліки, екзамени [5].

Ми не повністю поділяємо думки С. Максимюк, оскільки семінар – це є форма уроку, у ході якої старшокласники обговорюють результати

виконаних завдань та проведених досліджень. Тому метою статті є розкрити роль інформаційного ресурсу в позаурочних формах навчання української мови (домашній роботі, факультативах, курсах за вибором, заняттях гуртка, наукових товариствах, конкурсах) для формування в учнів міжпредметної компетентності, яка посилює інтерес до вивчення навчальних предметів, розширює знання про галузі наук.

Під інформаційним ресурсом розуміємо обсяг навчального матеріалу із суміжних і несуміжних з українською мовою предметів, що відповідає програмовим вимогам, віковим інтересам учнів. У позакласній роботі з української мови головним завданням педагогів є зв'язок з інформаційним ресурсом, який розширює знання учнів, допомагає збагатити їх словник, удосконалити мовно-мовленнєві уміння й навички. Відповідно до позаурочних форм навчання учитель-словесник добирає зміст та обсяг інформаційного матеріалу.

Свого часу на важливість творчої роботи з художнім словом під час вивчення української мови відстежуємо в настановах О. Білецького. Учений зазначав, що така робота має “набирати характеру наукових досліджень-мініатюр, написаних прямо із джерел, учні мають уміти робити виписки, аналізувати їх”, “жодні перекази, жодні довідки з письменникової біографії й історії того часу не зможуть дати того, що може дати безпосереднє спостереження і вчитування” [1].

У 30-і роки ХХ ст. вітчизняна школа спрямована була на активне громадське життя, що підтверджує зміст навчальної програми з української мови (автори О. Вержбицький та О. Петренко). Учитель спрямовував учнів під час виконання домашніх завдань використовувати текстовий ресурс газет і науково-популярних джерел для коментування, конспектування, реферування науково-технічних брошур, добирати словниковий матеріал для власних висловлювань [10].

Факультативні заняття з української мови беруть початок із 1966 року. Перша програма (1967 р.) передбачала використання текстів, які вивчалися в курсі літератури. На заняттях факультативів виконувалася неоднакового виду робота з текстами різних стилів: виразне читання, творче дослідження тексту (синоніми, антоніми, діалектна лексика, неологізми) [11].

Однак робота з текстами художнього стилю обмежувала використання учнями термінологічної лексики, позбавляла вміння послуговуватися нею в мовно-мовленнєвій діяльності.

Тому програма факультативів (1988 р.) [12] спрямована була на формування в учнів стійких інтересів до лінгвістичної науки шляхом організації роботи з науковою і довідковою літературою, вчила контролювати власні висловлювання.

Так предметом факультативів у 8-му класі було визначено розділи “Фразеологія”, “Лексикологія”, “Лексикографія”, опрацювання яких сприяло формуванню в учнів навичок роботи зі словниками, довідниками,

виробленню вмінь використовувати набуті знання в усному та писемному мовленні. Для учнів 9-х класів запропоновано розділ “Будова тексту”, який слід було пов’язувати з розвитком зв’язного мовлення. [12].

У 90-х роках ХХ століття над тематикою і завданнями факультативних програм працювали відомі вчені М. Пентилюк та К. Плиско.

Використання інформаційного ресурсу передбачали дві програми факультативних курсів: “Лексикологія, стилістика і розвиток мовлення” та “Структура тексту і розвиток техніки читання, усного і писемного мовлення” (1990 р.). Перша програма забезпечувала набуття учнями знань від лексичних одиниць до тексту, тоді як наступна реалізувала функціональний підхід до вивчення мовних явищ, що сприяло формуванню в учнів навичок культури мовлення [14].

К. Плиско також вважала методично виправданими форми навчання української мови, які виробляють в учнів уміння аналізувати стилістичні явища в мові, самостійно працювати зі спеціальною літературою, формують навички проводити самостійний аналіз лінгвістичного матеріалу. Дослідниця запропонувала факультативи “Лексика і фразеологія” (7-8-і класи) та “Грамматика і синтаксична стилістика” (9-10-і класи) [9].

У 1996 році у школах, переважно гуманітарного профілю, стали функціонувати програми інтегруючих курсів за вибором, які покликані були забезпечити досконале володіння мовою, сформувати комунікативні уміння й навички на основі відомостей з лінгвістики і літературознавства.

Однак зміст, тематика і завдання факультативних занять та спецкурсів потребували зміни концептуальних підходів щодо вивчення української мови в цілому, перегляду й оновлення не лише форм навчання, а також засобів, серед яких робота з інформаційним ресурсом.

Цьому також сприяла “Концепція когнітивної методики навчання української мови”, створена у 2004 р. авторським колективом (М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна). Методисти зазначили, що “зміст навчання істотно збагачується за рахунок роботи з позалінгвальною інформацією шляхом виконання когнітивно-розвивальних вправ” [7].

Тому в останні десятиліття вчені, методисти та вчителі активно працювали над змістом програм факультативів та курсів за вибором (О. Глазова, С. Омельчук, М. Пентилюк, Ю. Кузнецов, М. Чаловська, В. Синюта, М. Степанюк та ін.).

Різні за змістом факультативи та курси за вибором (2007р., 2008 р., 2011 р.) включали поглиблені відомості з української мови, знання про способи діяльності, необхідні для успішного засвоєння програми філологічного профілю. Більшість із них містять матеріал, який у школі не вивчається (журналістика, поезика, редагування, різного роду практикуми тощо), деякі сприяють загальному мовленнєвому розвитку особистості [13].

Створений нами елективний курс “Лінгвістична лабораторія” [13] для учнів 8-9-х класів, який використовується у навчальних закладах України,

допомагає досягти міжпредметних узагальнень. Мета курсу полягає в інтеграції знань учнів про довкілля на основі лінгвістичного матеріалу з базових предметів основної школи (української літератури, історії, правознавства, біології, хімії, фізики, математики тощо).

Пошукам засобів навчання української мови ще свого часу присвятив дослідження О. Біляєв. Учений наголошував на використанні текстового матеріалу з літератури, приділяв велику увагу роботі з підручником та іншими джерелами в навчанні мови, зокрема тексту. Акцентуючи увагу на значенні вміння розуміти прочитаний текст, осмислювати та добувати з нього потрібні факти, робити узагальнення, записувати висновки, учений закладав основи роботи з навчальними текстами на міжпредметній основі для поглиблення теоретичних знань та вироблення практичних умінь і навичок [2].

Такої ж думки дотримувалися Г. Онкович, К. Плиско та Л. Бондарчук.

Вагомим доробком для вітчизняної лінгводидактики став методичний апарат дотекстових і післятекстових завдань на основі українознавчої тематики, розроблений науковцем Г. Онкович. Методист запропонувала вчителям зосереджувати увагу учнів “на стилістично-зображувальних особливостях текстів, на виробленні навичок лінгвостилістичного аналізу художнього тексту”[6].

Тоді як К. Плиско рекомендувала проводити лабораторні заняття, під час яких учні зможуть робити самостійний аналіз лінгвістичного матеріалу, аналізувати мовні факти, робити підсумки досліджень, узагальнення тощо. Професор вважає доцільним використання навчальних текстів, матеріали яких містять термінологічну лексику і допомагають учням побачити спільне в несуміжних науках. Прикладом кінцевого продукту може бути міні-словник міжпредметної термінології, укладений на матеріалі лінгвістики, біології, літератури, історії, правознавства, фізики [9].

Систему завдань на текстовій основі літературного твору розкрила Л. Бондарчук у посібнику “Методику підказує текст”. Дослідниця обґрунтувала положення, що текст дає можливість простежити певне явище на інших мовних рівнях у його природному, а не штучно підготовленому для пізнання вигляді, доносить, поряд з інформаційними, стилістичні функції мовних одиниць, збуджує думку, прилучаючи її до самобутніх способів оформлення і може бути не тільки джерелом думки, а й зразком її оформлення [3].

На нашу думку, така комплексна робота з позамовним матеріалом сприяє систематизації й узагальненню мовних знань, отриманих учнями в попередніх класах.

Нині система шкільної українськомовної освіти спрямована на вивчення мовних явищ через текст із використанням міжпредметних зв'язків, що передусім інтенсифікує навчальний процес, дозволяє уникати дублювання й перевантаженості другорядним матеріалом, створює

передумови для опанування шкільних предметів гуманітарного і негуманітарного циклів.

На це вказує й Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011р.), акцентуючи увагу на формуванні міжпредметної компетентності, “здатності застосувати щодо міжпредметного кола проблем знання, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до кола навчальних предметів і освітніх галузей” [4].

Використання інформаційного ресурсу в домашній роботі потребує не лише виконання репродуктивних вправ на списування, але й роботи з підручниками, довідниками: виписування мовних явищ із літературних творів з обов’язковою презентацією в класі результатів, проведення порівнянь, встановлення аналогій тощо. У зв’язку з цим пропонуємо виконання таких видів вправ, як-от:

1. Аналітичні вправи (аналіз текстового матеріалу), під час виконання яких учні визначають стиль, жанр, основну думку прочитаних текстів; розпізнають мовні категорії, обґрунтовують їх уживання; з’ясовують поняття “мовні норми”, “мовленнєві помилки”; розвивали вміння визначати логічні зв’язки у змісті тексту. Аналіз тексту варто проводити за допомогою завдань: назвати слова, які вносять додаткові відтінки, повідомлення, доповнюють основну думку в реченнях тексту, назвати способи виділення на письмі і під час вимови.

2. Комунікативні вправи (усні та письмові вправи), що спрямовані на залучення учнів до створення власних висловлювань на основі прочитаних текстів, наприклад: Написати твір-роздум за одним із афоризмів Езопа; висловіть думку з приводу того, чи варто шукати першооснову світу, тощо.

3. Асоціативні вправи передбачають перевірку орфографічних знань, умінь проводити лінгвістичні експерименти (згортання й розгортання тексту), а також умінь передавати емоційно-почуттєве ставлення до прочитаних текстів різних стилів та жанрів. Творчі завдання передбачають перевірку вмінь і навичок будувати висловлювання на запропоновану тему, наприклад: Передати в творі-описі враження від перебування в лісі; Описати природне явище, згадане П. Чубинським у тексті гімну; Описати весняний ранок, використовуючи художні засоби.

4. Дослідницькі письмові вправи залучають учнів до творчості через пошук та розв’язання проблемних завдань до текстів: виписування мовних явищ, визначення галузей наук, до яких належить лексика, порівнювання текстів наукового і художнього стилів, проведення лінгвістичних експериментів.

На нашу думку, обов’язковим показником виконання дослідницької вправи на основі текстового ресурсу має стати власний проект учня. Учитель до кожного із завдань мусить ставити мету, яка відповідає загальнонавчальним і спеціальним вимогам, що надає можливість опрацювати інтеграційний текстовий матеріал. У такий спосіб учні

набувають навичок опрацьовувати текст (виписувати певні мовні явища із підручників фізики, хімії, географії, біології, історії, літератури).

Щоб переконати учнів у важливості тих чи інших синтаксичних одиниць, доречно проводити лінгвістичні експерименти: згорнути текст, вилучивши слова, які позначають додаткові відтінки, повідомлення, доповнюють основну думку в реченнях тексту. Після прочитання новоутворених речень залучати учнів до проведення висновків про роль і значення проведеного експерименту.

Важливою й ефективною формою позакласної роботи є мовний гурток.

Необхідність гурткової роботи з української мови для духовного збагачення учнівського колективу визначав В. Сухомлинський. Відомий педагог підкреслював, що “роки гурткової роботи є періодом творчих пошуків; за цей час вихованці пізнають свої нахили, здібності, що в майбутньому допоможе їм свідомо обрати спеціальність” [15].

Мовознавчі гуртки формують в учнів вміння й навички досліджувати історію походження мови та значення слів, окрім того вчать складати лінгвістичні задачі, кросворди, альманахи, стіннівки тощо, тому в науково-методичній літературі та шкільній практиці поділяють їх на два типи: гурток мови і тематичні гуртки (охоплюють вивчення певних розділів лінгвістики).

Над принципами проведення мовних гуртків, особливостями їх організації працювала Г. Передерій. Методист надавала перевагу гурткам української мови, лексики, словотворення й етимології та граматики [8].

Робота в мовознавчому гуртку має сформулювати в учнів вміння опрацьовувати науково-популярну літературу із проблем мовознавства, різні типи словників, довідників. Доречно вчителю також залучати учнів до “творчої майстерні митців слова”. Така робота сприятиме усвідомленню та осмисленню художньо-зображальних засобів у художніх творах, зокрема програмових.

Завдання вчителя полягає в доборі цікавого матеріалу, лінгвістичних фактів, в основі якого учні вчать виготовляти наочність, редагують матеріали до стінгазети, радіогазет, пишуть тези, реферати.

На нашу думку, моделювання мовних завдань до текстів варто розпочинати із систематизації та узагальнення раніше отриманих знань: визначити головні і другорядні члени речення, назвати словосполучення, з'ясувати головне і залежне слово, способи зв'язку кількісних числівників з іменниками, обґрунтовувати вживання орфограм і пунктограм.

Зацікавленість у такій роботі, як свідчить практика, викликає організована вчителем робота з інформаційним ресурсом, дібраним із довідкової та енциклопедичної літератури, підручників літератури, історії, біології, географії, фізики, хімії, які містять цікаві відомості, що розширюють світогляд учнів і водночас виконують певну комунікативну функцію.

Для вироблення вмінь вибирати смислову інформацію із прочитаних навчальних текстів вчителю доречно застосовувати комплекс вправ

мовленнєвої спрямованості з такими завданнями: визначте тему тексту; виділіть у тексті головне і другорядне; поділіть текст на закінчені змістові відрізки; знайдіть у тексті ключові речення; доберіть заголовки до виділених смислових відрізків; поставте запитання до окремих висловлювань; визначте основну думку кожного висловлювання; у кожному мікровисловлюванні виділіть речення, яке максимально передає його зміст; виділіть основні композиційні частини тексту; сформулюйте запитання до кожного смислового відрізка; складіть план і оформіть його питальними (розповідними, називними) реченнями.

Тематика його може бути різноманітною і залежить від вікових категорій учнів та їх мовознавчих інтересів. Так, гуртківці 8-9-х класів протягом року можуть детально розглядати, наприклад, синонімічні синтаксичні конструкції в художніх творах, синоніміку односкладних речень, різні типи складнопідрядних речень, співвідносність сполучникових і безсполучникових речень, конструкцій із прямою, непрямою і невластивою прямою мовою тощо. Важливо, на нашу думку, навчити гуртківців класифікувати мовні явища, систематизовувати набуті знання для подальшої самоосвіти. Спостереження над текстовим матеріалом обов'язково має супроводжуватися поясненням вчителя, короткою бесідою із запитаннями, записами, унаочненням тих чи інших мовних фактів тощо.

Членів гуртка зі старшокласників доречно залучати до опрацювання мовностилістичних явищ у художніх творах ("творчі лабораторії письменників"), що вивчаються за програмою. Це дозволяє учням збагнути особливості вживання певних мовних категорій та усвідомити манеру митця. Окрім того, варто знайомити учнів з різними гіпотезами, мовознавчими парадоксами, що може сформувати інтерес до лінгвістичної науки в цілому.

Доречно, на нашу думку, широко залучати на заняттях гуртка навчальні тексти, які мають генетичні зв'язки з виучуваним предметом – українською, світовою літературою, іноземною мовою та історією, застосовуючи при цьому методичні прийоми: зіставлення, порівняння, розмежування, дослідження, аналіз тощо. Робота щодо використання матеріалу несуміжних навчальних предметів (математика, фізика, географія та хімія) потребує удосконалення добору інформаційного ресурсу міжпредметного змісту та завдань до текстів.

Отже, організоване учителем спостереження над міжпредметним інформаційним ресурсом, допоможе учням зробити відповідні висновки щодо виучуваних орфограм і пунктограм, сприятиме формуванню дослідницьких навичок з урахуванням індивідуальних інтересів.

Результатом роботи предметних гуртків, факультативів та курсів за вибором є об'єднання школярів в наукові товариства, які прагнуть до дослідницької роботи з мовознавчої науки.

Останнім часом поширення набули Малі академії з числа учнів, які мають інтерес лінгвістики. Тематику робіт для членів таких товариств

визначають учителі та науковці з урахуванням пізнавальних інтересів дослідників (питання діалектних особливостей у мові жителів даної місцевості; синтаксичних явищ у мові авторів художніх творів, стилістики, аналіз газет, журналів, літератури художньої, науково-популярної щодо мовних явищ і фактів тощо).

Для стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів широко використовують олімпіади, конкурси, мовні турніри, ігри.

Вітчизняна лінгводидактика поповнилася вагомим доробком – інтегрованим ігровим проектом “Синтез наук” (автор В. Федоренко). Методист розробив макроігри (“Лінгвоматематика”, “Лінгвоастрономія”, “Лінгвогеографія”), мікроігри (“Лінгвомузика”, “Лінгвобіологія” та ігри-мозаїки (“Крізь призму мови”, “Міжнародний калейдоскоп”). Вищеназвані ігри, на думку автора, “допоможуть перекинути своєрідні містки між предметами, ущільнити їхні зв’язки, забезпечити надійну рідномовну основу для подальшого вивчення предметів шкільного курсу” [16]. До участі у цих іграх необхідна щоденна ґрунтовна підготовка учнів з усіх розділів мовознавчої науки та чітко спланована система повторення навчального матеріалу.

Отже, робота з інформаційним ресурсом у позаурочних формах навчання української мови сприятиме міжпредметній інтеграції знань учнів, формуватиме прагнення до самостійних пошуків шляхів розв’язання завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білецький О. Методичні уваги для вчителя старшого концентру трудшколи (додаток до підруч. “Українська мова”) / О. Білецький, Л. Булаховський. – Держ. вид-во України, 1927. – 75 с.
2. Біляєв О. Навчання мови: здобутки, втрати, проблеми / О. Біляєв // Українська мова і література в школі. – №8(366) – 1987. – С. 49–58.
3. Бондарчук Л. М. Методику підказує текст : [навч. посіб.] / Людмила Іванівна Бондарчук. – Тернопіль : Мальва-ОСО, 2001. – 160 с.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п>].
5. Максимюк С. П. Педагогіка : Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2005. – 667.
6. Онкович Г. Лінгвоукраїнознавство на уроках розвитку мовлення / Г. Онкович // Дивослово. – 1999. – №3. – С. 7–14.
7. Пентилюк М. І. Концепція когнітивної методики / М. І. Пентилюк, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна // Дивослово. – 2004. – №4. – С. 5–9.
8. Передрій Г. Р. Позакласна робота з української мови в 4-8-х класах. Посібник для вчителів. – К.: Рад. шк. – 1979. – 159 с.

9. Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі / К. М. Плиско. – 2-е вид., перероб. й доп. – Харків : ХНПУ – 2005. – 83 с.

10. Програма української мови для початкової та середньої школи (з російською мовою викладання). – Харків, 1933. – 15 с.

11. Програма факультативних занять з української мови і української літератури. – К. : Радянська школа, 1967. – 25 с.

12. Програми з української мови для 7–11 класів середн. загальноосв. школи. Факультативний курс// Українська мова і література в школі. – 1988. – № 8. – С. 51–64.

13. Програми курсів за вибором і факультативів з української мови 8–11 класи / за заг. ред. К. В. Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.

14. Програми з української мови для 7-11 класів середньої загальноосвітньої школи (факультативні курси). – К.: Рад. школа, 1990.

15. Сухомлинський В. Виховання в учнів любові і готовності до праці / В. Сухомлинський. – К., 1959. – Серія І., №6. – С. 46.

16. Федоренко В. Інтегрований ігровий комплекс: “Синтез наук”. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 224с.

Заец В. Г., канд. пед. наук, ст. преподаватель
Киевский университет имени Бориса Гринченко, г. Киев

Информационный ресурс во внеурочных формах обучения украинскому языку

В статье рассматриваются внеурочные формы обучения, обосновывается выбор информационного материала для формирования речевых учений и навыков в учеников общеобразовательных учебных заведений. А также сделан анализ этапов создания факультативов, их содержание, работа с текстовым ресурсом.

Ключевые слова: информационный ресурс, форма обучения, речевая деятельность, межпредметная компетентность, дотекстовые и послетекстовые задания.

Valentyna H. Zaiets

PhD in pedagogy, senior lecturer of chair Ukrainian language of Humanitarian Institute

Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv

Information resource in extracurricular forms of education in Ukrainian language

The article deals with extracurricular learning, justified the selection of information material for the formation of language and speech skills in the pupils of secondary schools. The stages of creating electives, their contents and text resource are analyzed.

Keywords: information resource, form of learning, language and speech activity, intersubject competence, pre-text and after-text tasks.